

ՕՐԱԳԻՐ ԶՄԻՌՆԻԱՅ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԱՐԻ

ԶՄԻՌՆԻԱՅ ՈՒՐԲԱԹ 11 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 1859

ԹԻՒ 612

ԶՄԻՌՆԻԱՅ 11 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Փոխդիրը որ կըստանար կործանել զգալի նակցութիւնը որ կըստանար ինքզինքն ու Վաղդիւն, բարեբաղդութեամբ փարատեցաւ: Վաղդիւն և Վաղդիւն օրագրաց գրգռիչ և թշնամական խօսքերը, որոց մէջ քանի յայտնուեցաւ լոյս նախընթաց թուոյն մէջ մեր ընթերցողաց առջև գրիւք, շուտով վերջացան և խաղաղութեան ձեռք մը ընկաւ: Սակայն օրագրի ընթացքէն Վաղդիւն թշնամական զգացումներ չունի Վաղդիւն կառավարութեան գէտ և բոլոր անդիմանալի օրագրութիւնները բարեկամութիւն կըցուցնեն Վաղդիւն ժողովրդեան և անոր յառաջագիտութեանը ու յաջողութեանը համար բարեմաղթութիւններ կընեն:

Այս յանկարծազան յաջող փոփոխութիւնը անանց հիմնաւոր պատճառաց չէ: Վաղդիւն ներքին դործոց պաշտօնէն մօտ Գլխի շրջաբերական նամակ մը յովարկեց նահանգաց ընդհանուր կառավարիչներուն, պատուիրելով անոնց որ հոգ տանեն չափաւորելու զփոխարանութիւնները ընդհանուր օրագրաց մէջ մասը չափաւորելու ընդգէտ Վաղդիւն: Այսին Վաղդիւն Երրորդ կայսրը իւր խորհրդայ քարտուղարին ստորագրութեամբ պատասխան մը գրած է Վաղդիւն չորս վաճառականաց, որոնք ուղղակի նամակ մը յովարկելով՝ հարցուցեր էին Վաղդիւն Վաղդիւնութեանը թէ ինչ է իւր զիտաւորութիւնը Վաղդիւն նկատմամբ: Այստեղեկան այս նամակը, որ ու օրինակ մի ու երեսը կըհաւաքուի մը, ազգու կերպիւ կըփարատէ անհիմն երկիւղները, որ տարածուեցան Վաղդիւն Վաղդիւն հասարակութեան մէջ ի մասին թշնամական զիտաւորութեանը Վաղդիւն ընդգէտ անդիմանալի ժողովրդեան, և կայսեր անդիմանալի կամեցողութիւնը և բաղձնքը կըյայտնէ հաստատուն պահելու համար Վաղդիւն հետ եղած դաշնակցութիւնը:

Տէրութեանը զեպտանամարտը յունիստի 5ին՝ ըստ նոր տուածի, պիտի գումարուի ի Փաղիւ: Վաղդիւն և Աւստրիոյ կառավարութեանը կողմէն յովարկուած հաւաքական թղթերուն պատասխանները եկան: Հարաւորեալ ամէն տէրութիւնները յանձնառու եղան մասնակից ըլլալու յիշեալ զեպտանամարտին, որ կենդանական իտալիոյ հաստատուն կարգադրութեանը վրայոք խորհրդակցելով, իրենց որոշումը՝ բարեկամական կերպիւ, իտալացի ժողովրդոց առջև պիտի դնեն: Հայտնի է որ Վաղդիւն այս ժողովին մասնակից ըլլալու համար, մասնաւոր պայմաններ առաջարկած էր: Երրորդ մէկն էր թէ ամենին բաժնութիւն մը պիտի չըլլայ իտալացի ժողովրդոց ազատ կամեցողութեանը վրայ: Այս պայմաններուն ինչպէս կարգադրուիլ տակաւին յայտնի չէ: Երկրորդ տարակոյտ չիւր թէ իտալական հոգիութիւն մը եղած է մեծ տէրութեանը մէջ այս դժուարութեանը վրայոք:

Վարդիւն Վաղդիւն քաղքին մօտ եղած ամբողջը, չեմք գիտել ինչ պատճառաւ, թող անօթ մը արծակի լըլ Վաղդիւն պատերազմական նաւ ու մը վրայ որ նոյնմերի 13-25ին նոյն ծովէն զերբին մօտէն կանցնէր, հետեւալ օրը Ռոմէն Տէֆոսէ ծովագետը, որ Վաղդիւն Վաղդիւն ծովուն նաւատորմին հրամանատարն է, քանի մը նաւերով յիշեալ ամբողջին առջև ելլալով ռմբակոծել և կործանել զայն երեք քառորդի մէջ: Սակայն քաղքը օրագրու այս ռմբակոծութիւնը պատմելէ ետեւ, կըյարէ թէ Վաղդիւն և Վաղդիւն կառավարութեանը մէջ եղած բարեկամութիւնը հաւանականաբար պիտի չաւարտուի:

Կոծութիւնը պատմելէ ետեւ, կըյարէ թէ Վաղդիւն և Վաղդիւն կառավարութեանը մէջ եղած բարեկամութիւնը հաւանականաբար պիտի չաւարտուի այս գէտքին պատճառաւ:

Վաղդիւն և Վաղդիւն կըստանան մէջ թշնամական գործքերը սկսան: Վարդիւն զօրքը՝ անցեալ ամսոյ 18-30ին սաստիկ կատաղութեամբ յարձակեցան ամբողջ մը վրայ, զոր Վաղդիւն կըստանալ իրենց զօրքանակը՝ ընդ հրամանատարութեամբ մարտին (ժողովին): Այս պատերազմին մէջ Վաղդիւն խիստ քաջութեամբ մարտնչեցան և հաջածեցին թշնամաց զօրքը՝ որոցմէ 500 հոգի սպանուեցան և 1500 հոգի վիրաւորուեցան: Իսկ սպանուեցան 88 հոգի մեռան և 644 զինուոր վիրաւորուեցան:

Զինացւոց գէտըլլու արշաւանքը մեծ փոփոխութիւն կըպատրաստուի թէ՛ գաղղիացւոց կողմէն և թէ՛ անգլիացւոց կողմէն: Վաղդիւն և Վաղդիւն արդէն Վաղդիւն զօրքեալ վերին հրամանատար անուանեցաւ Զինատան երկրորդ գաղղիացի զօրք: Թէպէտ մեծ պատրաստութիւններ կըլլան, այսու ամենայնիւ հասարակաց կարծիքը՝ մանաւանդ Վաղդիւն մէջ, շատ օգտակար չէ ի մասին այս արշաւանքին, ինչպէս կըտեսնուի հետեւեալ ընդարձակ յօդուածէն, զոր Փարիզի Քաղքի անուն օրագրու կըհրատարակէ:

Վաղդիւն Վաղդիւն Վաղդիւն Վաղդիւն հրամանագրոյն համեմատ, յունիստի 12-24ին պիտի բացուի, տէրութեան կարեւոր գործքերը ընենք և կարգադրելու համար:

Ահաւասիկ Քաղքի օրագրոյն յօդուածը:

Վաղդիւն մէջ կարծիքները խիստ տարբեր են ի մասին համեմատութեանը զոր կըհրատարակուի տալ Զինացւոց գէտըլլու արշաւանքին: Արեւելի գործոց վրայոք քիչ կամ շատ փորձառութիւն ունեցող ամեն անձինքը կըցաւին ի վերայ սխալանալու զոր բաւ լըլ Վաղդիւն, երբ այս կենցաղագէտ անձը գաղղի ըստ մասնաւորիներուն հետ իրեն ընդ երեսփոխանաց քաղաքակրթեալ կառավարութեան մը, և կարծեց թէ թեթեմ մը թղթի մը տակ իւր անունը դնելով՝ բաւական էր եւրոպական ազգաց սովորութիւնները և կանոնները Զինատանի մէջ խոթելու: Յիշեալ փորձառու անձինքը իրարու կըհարցունէ թէ ինչ օգուտ կրնայ ծագիլ ի պահանջներէն օրագրու Վաղդիւն իրաւունք ունենալ Զինատանի ներքին կողմերը շրջադաշտելու, այն ինչ անկարելի է այս բանը ընել առանց մեծամեծ վտանգներու: Եւ միթէ բաւական չէ, կըսեն, անգլիական զօրք փրկուէտ երկիւղ տալու արեւել ծովէն զերեւոյ քաղաքացի ժողովրդոց վրայ՝ որոց հետ միայն կարելի է գործ ընել: Վաղդիւն օրինաւոր և խաղաղ կերպիւ գործածելէ Վաղդիւն ժողովրդոց արեւել և օսկին, ուղիւլ բաւ բարոս վեհապետի մը հրամայել որ իւր արքունական արարողութիւնները փոխէ Փոփոխութիւնը զոր նաւատարութիւն կըհամարի իրեն և որուն ընդունելութիւնը իւր կողմէն՝ յեղափոխութեան մը հաւատարէ: Երաւացի բան մըն է, արգաւորութիւն է խնդրել Զինաց կայսրէն որ նոյն ինքը ընէ իւր պատրուական փառաւորութիւնը իւր հպատակաց առջև, և որքն տակ առնու աւանդութիւնները, կըստական կարծիքները և նախապաշարութիւնները իւր ժողովրդոց: Ինչ օգուտ կրնայ ընել ներկայութիւնը ի Վաղդիւն զեպտանի մը, որուն կեանքը շարունակաբար վտանգի մէջ պիտի ըլլայ: ...:

Զինատանէն ընդունած վերջին լուրերը կը ծանուցանեն թէ մեծ գործունէութեամբ կը պատրաստուին պատերազմելու: Հաստատուն կերպիւ գոյած են ամեն մեծ ջրանցքներուն երկնակութիւնը, որպէսզի թշնամին կարող չըլլայ ներս մտնելու: Ինչպէս զեպտան եղբորը թեղանօթները շարունակ են, ամբողջ կըկառուցանեն և բերքեր կըլինեն պաշտպանելու համար Վաղդիւն մայրաքաղաքը, որուն պարսպացքով առանձին զօրքանակ մը հաստատուած է, որ արդէն 70 հազար թաթար զինուոր կայ: Առանց երկրայութեան ներքեւ դնելու եւրոպական զինուոր գերակայութիւնը, պէտք է որ գիտնանք թէ այս թաթար զինուորները բանի տեղ չգնելու թշնամին չեն:

Թաթարները քաջամարտիկ չեղմն են: Ինչպէտեղ պատահած զժառանգ պատերազմը յունիստի թէ այս զինուորները շատ աղէկ կըմարտնչին պատնէշներուն ետեւէն և յաջողակ են թշնամաց զանօթ գործածելու: Այս ամեն պարագանէն կըտեսնուի թէ արշաւանք մը, որ պիտի աշխատի Զինատանի ներքին կողմը երկրայ, ծանր արգելքներու պիտի պատահի, և կըպարտաւորի մեծ զօրութեամբ ծանցելու երկր, եթէ կուզէ որ յաջողութիւնը անատրակուսելի ըլլայ: Պաղի գործ մը չէ տալահալընել ու տեղը զօրքանակի մը որ Վաղդիւն վրայ պիտի քալէ, և այս բանը ձեռք բերելու համար ի գործ գրուելու հարկաւոր զոհերը համեմատ պիտի ըլլան արդեօք պատերազմէն ծագած արգիւղներն:

Վաղդիւն ինչպէս պատերազմին նպատակը, ազատութիւն և ապահովութիւն ձեռք բերել Վաղդիւն վաճառականութեան համար Զինատանի ծովագետաց քաղաքացի մէջ, ուստի ծովագետ զօրութեանց յոյժ մը բաւական է այս վախճանը ապահովագէտ ձեռք բերելու, ինչպէս որ արշաւանք մը դէպ ի ներքին կողմը Զինաց:

Թէպէտ սաստիկ և հիմնաւոր առարկութիւններ կըլլան նոյն իսկ Վաղդիւն մէջ ընդգէտ զինուորական արշաւանքի մը ի Զինատան, այսու ամենայնիւ հաստատուն կերակ թէ այս արշաւանքը ի գործ պիտի գրուի, և Վաղդիւն գաղղի լըլ մեծ համեմատութիւններ, մեծ զօրութիւն պիտի տայ անոր: Վաղդիւն արդէն հրամաններ յովարկեցան Վաղդիւն նաւահանգիստները փոփոխելու համար զինապատրաստութիւնները նաւուց որ պիտի ելլան զօրացնելու Զինատանի նաւատորմից: Նամագէտ ուրիշ մեծ նաւեր վարձուեցան որ զինուորներ և հանքածուխ տանին: Թող ներքին մեղ որ խորհրդածութիւն մը ընէ մը այստեղ:

Արշաւ և մեծ ըլլայ եռանդուն ջանքը զոր Վաղդիւն կառավարութիւնը ի գործ կըլնէ վասն զինուորական պատրաստութեանը որ արդէն ուրշունած են, նոյն իսկ պաշտօնական օրագրու թիւներն անգամ կըստատուանին թէ այս արշաւանաց զօրքանակը չկրնար յունիստի առաջ Վաղդիւն մեկնել: Աւստի իւր առջև պիտի ունենայ այնպիսի նաւարկութիւն մը, որ խիստ յաջող պարագայից մէջ անգամ, հազիւ թէ 5 ամսուան մէջ կրնայ կատարուիլ: Աւստի ըստ ամենայնի մասանց յաջողութեամբ հաշուելով՝ հազիւ թէ կրնանք երկազրել թէ արշաւանաց զօրքանակը 1860 յունիստի 15ին հասած պիտի ըլլայ ի Հանգ-Վաղդիւն և պատրաստ ի ծովատան մարտութիւն: Եւ թէ որ տարի մը անցած պիտի ըլլայ, յորմէ հետեւ ամենին յարձակում մը չեղաւ ի վրէժնիցութիւն Վաղդիւն գետը պատահած աղէտալի դէպքին: Տարւած մը մէջ, 400 մեծ

Հին ժողովուրդ ունեցող կայսրութեան մը վեհապետը կարող եղած պիտի ըլլայ հանգարտութեամբ պատրաստել իւր զիմակալութիւնը, որքէ ժողովի, ծովերէրք ամրացնել, գետերուն անցքը փոխել և բազմապատկել ամեն արգելքները ընդդէմ քաջութեան և յաջողութեան եւրոպական զօրագնաց :

Ահաւասիկ հարցն կայսեր կողմանէ գրուած նամակը, որ յիշատակած եմք մեր Բաղաբախան Տեսութեանը մէջ :

Առ յարգոյ տեաքս

Հայ, Մէլիք, Այրվինկ և Պէքուէլ :

Վաճառականը 'ի ի իրերու :

Ի պատան Դոյլերի, 50 նոյեմբերի 1850 :

Յարգոյ տեաք, ուղղակի նամակ մը գրած էք կայսեր, «իմանալու համար թէ ի՞նչ դիմադրութիւն ունի Միգելի նկարագրը : Սե՛ծ վախ մը և մեծ վստահութիւն մը կրնան միայն պատճառ տալ այսպիսի ընթացքի մը : Մէկ կողմանէ, երեւակայական հիւանդութիւնն էր բռնուած էք, որ կարծես թէ տարափոխիկ փափակ մը արագութեամբ տարածուեցաւ ձեր երկրին մէջ : Ս'իւս կողմանէ վստահութիւն կը ցուցնէք 'ի վերայ հաստատման ձեր կայսեր, որմէ կը փափաքէք պատասխան մը ընդունել : Սակայն դիւրին էր այս պատասխանը դուք ձեզմէն տալու, եթէ ձեր վստահութիւն ճշմարիտ պատճառը հանգարտ մտքը քննելու ըլլայիք :

Այս պատճառը ուրիշ տեղ պիտի չգտնէիք քայքայ միայն այն ամեն անհիմն ձայներուն մէջ, որոնք տարածուած մտայնական պատերազմի մը գրգռելու համար հայրենակցաց մէջ :

Մինչև յայտօր, որեւիցէ պարագայի մէջ, կայսեր մէկ խօսքը և մէկ դործը չէք կրնար յառաջ բերել որ պատճառ տուած ըլլայ երկբայեւ իւր զգացմանցը վրայ և հետեւաբար իւր զիտաւորութեանը վրայ : 'ի մասին ձեր հայրենակցաց, իւր ընթացքը, որ անփոփոխելի կերպիւ մի և նոյնն է, երբեք չգաղափարեցաւ ցուցնելու թէ ինքը հաստատիմ և անսոց տանելի դաժնակց մըն է : Աստի կը յայտնեմ ձեզ իւր կողմանէ, թէ կայսրը ինչպէս որ մինչև յայտօր վարուեցաւ նոյնպէս կուզէ շարունակել իւր ընթացքը : Եւ այս ըստման վրայ կրնայ ըլլալ մօտաւոր արշաւանքը որ 'ի դործ պիտի գրուի Չինաստանի դէմ միաբանութեամբ ձեր և մեր զինուորաց : Այստեղ կատարելապէս ապահով ըլլալով, աշխատեցէք արմատաբար խլելու այնպիսի սխալ մը որ չափազանց կերպիւ տարածուած է : Սե՛ծ ազգերը պէտք է որ իրարու արժանիքը ծանաչեն և ոչ թէ իրարմէ վախճան :

Ինչպէս որ, տեաք, զհաւաստիս խորին յարգանաց իմոյ :

Կայսեր խորհրդոյ քարտուղար
և կայսերական գրասենեակին պետուէր,
(Սարգիսեան) ՄԱՐԿԱՆԻՆ

Կոստանդնուպոլիս հրատարակուած յունարէն թերթերով և թուրքերէն լեզուով «Նարդի» անուն լրագիրը իւր թուոյն մէջ որ 'ի 14 նոյեմբերի, յօդուած մը կը հրատարակէ : որ ուշագրութեամբ արժանի է ըստ այնմ որ Յունաց ժողովրդեան մէկ մասը, ինչպէս կը անուանուի, առջի կրօնական ատեւութիւնը չունի մեր վրայ, և կը ցանկանայ թէ և միաբանութիւն ընել Հայոց ազգին հետ :

Մինչդեռ մտքը ուրիշ յօդուած մըն ալ կուտանդնուպոլիս Վիլնիւի անուն յունարէն լեզու տպեալ լրագրութեանը մէջ կարգացնէ, և որուն թարգմանութիւնը արդէն հրատարակուած է Ստամբուլ և Սեդիքի մէջ :

Այսպէս քոյկութեան և քաջութեան թանկութեան արժանի է այս եղբայրութեան յօժարամտութիւնը, որուն վրայ առանց մեծ վստահութեան ունենալու, դարձեալ ուրախ եմք որ Յունաց ազգին հասարակութեան մէջ այսպիսի քրիստոնեակալիչ զգացմանց վրայք խօսք կը ըլլայ : քանզի այս օրինակ խօսակցութիւնները միշտ բարի ազդեցութիւն մը կուենան և սակաւ տառապանք կրնան տիրապետել կրօնամոլութեան դժբաղդ հետեւութիւնները, որ նախատինք մըն է տասնիննէսորդ լուսաւորեալ դարու :

Ահաւասիկ յիշեալ յօդուածոյն
Թարգմանութիւնը :

«Միգելի երկու շաբթի օրը, ամենապատիւ տէր Գեորգ արքեպիսկոպոսը, որ մեր եղբայրը՝ այս ինքն Հայոց ուղղափառ ժողովրդոց պատրիարքն է, ընկերութեամբ իւր ազգին եկեղեցականացը հաճեցաւ այցելութեան երթալու 'ի Ֆէնէր մեր ամենապատիւ բարեխնամ պատրիարքին : որ սուրբ սինօթին անգամ գտնուող մտաբայութեան հետ, սինօթական գուռը անոր առջև ելելով, ըստ սովորութեան հոգեւոր հովուաց, զերար ողջագուրեցին 'ի համբոյր սիրոյ : և զինի արժանաւոր յարգանաց ու բաւական ժամանակ իրարու հետ տեսութիւն ընելէ ետեւ, երբոր ամենապատիւ Գեորգ պատրիարքը երթալու ելաւ, պատրիարքարանին քահանաները անոր առջև ինչ կան և եկեղեցին իջան : ուր Ստամբուլի ըստած հոգեւոր երդը երգելով ներս մտան : Հայոց աւանապատիւ պատրիարքը սուրբ պատկերները և սուրբ Վիգիմիայի ու իբ թէոֆանի մատուցեց ներք համբուրելէ ետեւ՝ տապա խորանին առջև եկաւ ու հայրենի ազգի մը ըսաւ : այս՝ միջոցիս երկու դասերուն տիրացունքը, 'ի Բուլկի Եփեսոս կողմէն հոգեւոր երդը երգելին : Վերջապէս յիշեալ հոգեւոր հովիւ օրհնելով ներկայ գտնուող ժողովուրդը, վերագործաւ ընկերութեամբ իւր հետը եղող եկեղեցականացը :

Հետեւ, հայազգի մեր ուղղափառ եղբայրք պատրիարքին և մեր պատրիարքին մէջ լեզու այս մտերմ սերը, ազգային գոհունակութեան արժանի բան մըն է : երանի թէ այս բարեկամութիւնը և այս սերը պատճառ ըլլայ նաեւ կրօնական միաբանութեան այս երկու ազգաց մէջ :

Յունաց ազգը և Հայոց ազգը օսմանեան ատեւութեան հպատակ գտնուող ժողովրդոց մէջ երկու գլխաւոր ազգ ըլլալով, և կրօնական մասանց մէջ շատ տարբերութիւններ չունենալով, եթէ այս երկու ազգաց եկեղեցիներն ևս միաբանելու ըլլան, տարակցայ չկայ թէ օգտակար դործ մը պիտի ըլլայ թէ նկատմամբ օսմանեան կառավարութեան և թէ յիշեալ երկու ազգաց :

Ս'ի մասին այս միաբանութեան, ժամանակաբանի մը անգամ շատ ջանք եղաւ, և Հայոց ազգը՝ կրօնական ինչ խնդիր եւ եղեր է, ընդունել և մեզի շատ մօտեցեր են : քայքայ մեր եկեղեցականները, կրօնի համար ունեցած իրենց չափազանց եռանդին վրայ յամառեալ մնալով, Հայոց ազգին մեզի բրած քանի մը անվնաս խնդիրները չքննենք են, և այս պատճառաւ ցանկացուած ամենագոյնի միաբանութիւնը ձեռք չկրցուեր է բերուիլ :

Օրինակի համար : մեր եկեղեցականները Հայոց մկրտութիւնը չեն ընդունիր : քայքայ ինչ դարմանք, քանզի մեք ինչպէս որ կը մկրտենք, անոք ևս նոյնպէս կը մկրտեն և մերինքն տարբերութիւն մը չկայ : Եւ եթէ կուզեն ըսել, թէ Հայերը չորրորդ սինօթական մէջ մեզմէ բաժնուելով, անոց քով սուրբ խորհրդոյ շնորհ չմտայ, այս մասին կարծեմք թէ մերինքն կրտսեր չեն կրնար ունենալ : վստահ Ռուսաց տանի մէջ, որուն կրօնը ուղղափառ է, Հայոց մկրտութիւնը կը ընդունուի :

Աստի եթէ երկու կողմէն քանի մը բան ընդունուելով, եկեղեցիները միաբանելու ըլլան, շատ աղէկ կը ըլլար, և այս իննետասներորդ դարուն մէջ, որ լուսաւորութեան և ուսմանց դար մըն է, մարդկային ազգը զիտութեանց մէջ յառաջանալով, երկու ազգաց անմիտ անձինքներէն ցոյց տուած կրօնի կոյր նախանձաւորութիւնը սակաւ տառապանք պիտի տիրանայ և բնական պիտի ըլլայ : Յայնժամ այս երկու եկեղեցիները բնական կերպիւ իրարու հետ միաւորուելու յոյս կրնայ ըլլալ :

Այս տարուան Բաղաբախան հովանքերի տետրին մէջ հետեւեալ յօդուածը կը կարդամք :

Ուրախեան վարժարանի աշակերտաց քարտէս
պարգեւաբաշխութեան հանդէսը :

Անան գով և զեղեցիկ օրերն որ ամառնային սպասեցողութեան վերջը բոլոր բնութեան վրայ դուարութեամբ և ուրախութեամբ կը բերեն, քաղաքականացի աշխարհքին ամեն կողմերն ընտրուած են 'ի մասնաւորի իւր աւելք խնդա :

Ըն և յուսալց հանգէտներու կատարման յորում լրագիրը՝ որ քաղաքականութեան մեծամեծ խնդրաց վրայ կը խօսին՝ այն միջոցին իրենց էջերը կը նուիրեն այնպիսի հանգէտները նկարագրելու մանրամասնաբար : Այս մեծ ուրախութեան օրերն մեծ և պղտիկ դարձան քննութեան և պարզեալութեան օրերն են, յորում մանկուշի իրենց բոլոր տարեկան աշխատութեանց պտուղն կը փայլէ : իրենց ծնողաց և ազգականի իրենց քրտնքովն և քաջութեամբ վստահեցող պատկերները : յորում ծնողք և ազգայինք հաւաքաբար կ'ուրախանան : ծնողք իրենց երկանց ասպաղայ ելջանկի թեան երախայրիքը տեսնելով, ազգայինք այն մատաղաւոր վրայ ազգային յուսոյ անողին փայլերուն վրայ խնայալով :

Գոտտոսի Ար մեզի ալ ուրախութեան և աշխատութեան օր մը եղաւ, երբ եւրոպացի քաղաքականացեալ մեծ ազգի մը կեդրոնը կեցած, բոլոր ազգակից գաղթականներով օտարաց իրախառնական աչքերու զխնայ տեսնելու մեր Առաքտեան վարժարանին աշակերտաց պատկերը : Այն օրը կրկին ուրախութեան մըն ալ էր մեզի ծովացեալ ազգային և պատմական յիշատակօք : վստահ նոյն օրը կը բոլորէր մեր Հայի նահապետն զրուած 4351 տարեգլուխը, որ թիպէտ ժամանակին փոփոխութեամբ և ազգային զիտութեամբ յաջորդութեամբ արգանդործացրէր : քայքայ ազգային հնախու վրայ զխնայ պտուղական և հետաքննութեան արժանի գիտութեամբ :

Հանգիստի նախագահ նոտաւ պարոն Վոյլըր Գաղղից վարժոյցն անգամ, որ արեւելք և արեւմուտք իր աշխարհական ճամբորդութեան գրքերով շատ անուն հանած է : հանգիստակց էին Նազիմ Էփենտի (Սմանեան) Գրան արտաքին գործոց պաշտօնէյ վսեմ Գոտա փաշային որ զին, Վաճիկեան Հակոբ Էփենտի (Սմանեան) Գրան Բարիկ նստող գործակալաբար, և ուրիշ շատ ազգային և գաղղիցի հրաւիրեալք : Հին զէն սկսաւ զնուորական երաժշտութեամբ : և մինչ հրաւիրեալք բազմեցան, վարժարանին յարգոյ վերատեսուչ գաղղիական լեզուաւ համաօտեց այս Հայկաց թուականին պատմութիւն պատճառն և իրեն պարբերութիւններն լի հետաքննելու և ազգասէր տեղեկութեամբ, որնոր ազգային գիտութեան հարկաւոր և արժանի բան ըլլալով՝ օրագրիս միջոցաւ հրատարակելու միտք ունինք :

Վերատեսչին ծառէն վերջը նախագահը պատասխան տուաւ Վիլնիւրեան միաբանութեան ջանքն և աշխատութիւնը յիշելով 160 տարին 'ի վեր ազգին օրտակով ըլլալու 'ի կրօն և 'ի յուսման : գովց աշխարհներուն ցուցում ջանքը, մասնաւորապէս գեղարուեստից մէջ ըրած յառաջողութիւններն, որոց տարեկան երախայրիքը վարժարանին օրհներուն մեկուն մէջ շարուած էին 'ի տես հրաւիրելոյ, և իրախառն վերջը աւելի ևս ջանալու 'ի յառաջողութիւն յապագայ :

Հաւաքուածութիւններէն վերջը աշակերտաց վարոց և ուսմանց վիճակները կարգացուեցաւ և ըստ իւրեանց քաջութեան ընդունեցան իրենց պատկերները : Հաշիւեալ մեջն չորս հոգի որ անցեալ տարու ընէ իրենց ուսման ընթացքը լմնցուցած՝ միայն մասնաւոր բաներու մէջ կալ տարեւորգործուելու համար մնացիւ Էին վարժարանիս մէջ, վերջին անգամ մ'ալ երեկոյան հանգիստի մէջ, երթալու ապա խառնուելու համար այն մեծ ծովուն մէջ՝ զորնոր մարդկային ազգին աշխարհքն կ'անուանենք, յորում պիտի ցուցնեն ինքններին և պիտի տեսնուին ուրիշներն : այսինքն պիտի ցուցնեն թէ ինչ տարբերութիւն ունին իրենք անոցմէ, որ կը թուութիւն առնելու բազմ ու միջոց : Էն ունեցած պիտի տեսնեն ուրիշներն ալ թէ ինչ է կը թուութիւն առնողին և չառնողին իրարմէ տարբերութիւն : Փոփոխել է մեզի և միանց տմայն յուսալի որ այս երկու կողմանէ քննուին և քննեն :

(Ա) յարգէ որ Վիլնիւրեան Վարժարանի մէջ օգտակար է զու Հայոց ազգին 'ի մասին ուսմանց : քայքայ վստահութեամբ և շարունակեալ ուղղափառ կրօնք : որովհետեւ 'ի վերջին անգամ աշխատեցաւ լուսաւորական Հայերը հաւանաբան ընելու :

Օտեմիւ : Ար :

ընայ մեր նկնկարութեանը համեմատ . կը թեպէր իրենց գաղտնարարութեանը ընկալեալ քանքարն աղէկ շահեցնելով . քննողք ալ օգնելով իրենց ըստ կարի . և խրախուսելով որ նորամուտըն յաշխարհ քաջալերուին իրենց առաջին քայլերուն մէջ . և օգտակար ըլլան իրենց ընտանեացին և ազգին որ է միակ վախճան վարժարանաց :

Ի ճաննէն հետեւեալ յօդուածը կը յուշարկեն մեզ . խնդրելով որ իշխանաց էջերուն մէջ հրատարակւի զայն :

Ճարտարախօսութեան յանձնարարութիւնը :
Իշխան խորհրդին մը խորհուրդին հանձնարարութիւնը :

Ճարտարախօսութեանը խիստ համառօտ կերպիւ սահմանեցաւ ի նկատ առնելով . «ուղեղ համոզման» : Կարծեմք թէ իշխան է . որ կընկալաբար զայն իբրեւ «զգեստ հարմանաց» . զոր ճշմարտութեանը կը հաղթի մեր միտքը մտնելու համար գգուելով մեր զգայութիւնը» : Եւ յիշուի ճարտարախօսութեանը աղետական և խիստ կարեւոր ձիւրք մըն է . վասնզի եթէ արժանաւոր կերպիւ գործածուի . կրնայ զիւրացանկան առաքինութեան գրգռելն ըլլալ : Ճարտարախօսութեանն է որ մտածել կուտայ հայրենասիրին ի վերայ պատկին որուն կը բողբոջայ . անկա է որ խորհիլ կուտայ մարտիրոսին իւր գամբանական գովեստից վրայ . որուն համար կը մեռնի :

Կրնա . հայրենասիրութեանը . անմեղութեան ջատագովութեանը . վեհանախան մահաւան մը ներքողը . այս ամեն բանը ճարտասանին կը խրատէր իւր արժանի է իւր վրայ բերելու զհամալիրութեանը ուղեգրութեան . որոց վրայ կը խրատէ :

Ի այց այժմ մի պիտի ըլլայ ըստ բաւականին ճարտարախօս կարող ըլլալու համար նկարագրելու զերախտագիտութեանը որով ըլցուած է մարդկային սիրտը . մի կրնայ ըլլալ թարգմանը միջնորդութեանը անձանց . որոնք իրենց առաջնութիւնը և իրենց երջանկութեանը շնորհապարտ են չուրուէյ բժշկին . ներքին և արտաքին զեղերուն : Ի՞նչ կրնայ պատմել օրհնութեանց շնորհները . զոր հովը կը բերէ մեզ Ովիանոսին իւրաքանչիւր կողմէն և իւրաքանչիւր ցամաք երկրէն :

Ի տրոք աշխարհ . քաջ ճանաչելով զարեւրարութեանները . չուրուէյին . զուր տեղը կը փնտռէ իւր երախտագիտ զգացմանց թարգման մը գտնելու . բայց հոգ չէ . աշխարհս համը չմտար . այլ ամեն միջոցները որով մարդայն սիրտը կրնայ իւր խորին զգացողութեանները յայտնելու . անգաղար ի զորք կը դնէ : Քանզի կրեանները որ ամենքը մեծ երախտագիտութեամբ կը ճանաչեն զգարմանական զօրութեանները . չուրուէյին զեւրահաստերուն և սպիւնակին : Երկրէն և կեդրոնական Հնդկաստանի ամեն գտնաւական բարբառով գրուած օրագրութեանները . նմանապէս Չինաց և հայերէն լեզուով հրատարակուած լրագրութեանները կը քարոզեն և մեծ գովեստներով կը հաշտեն այս գեղերուն ազգեցողիք :

Եւսարհս . որ համաձայն և համաժող չէ ուրիշ ամեն բաներու վրայ . միեւնոյն համոզումը ունի և համաժող է ի մասին այս գեղերուն : Բնականաբար ժողովուրդները և ցեղերը . որոց օգուտները իրարու հակառակ են . կը խոտորովանին ամենքը թէ թմուտ չուրուէյ մարդկութեան յատուկ բժշկին է և անոր գեղահաստերը ու սպիւնակին անտալ են ընդդէմ ամեն հիւանդութեանց : Եւսարհային . որուն գաշտերը այժմ արգասաւորեալ են . շարաւային ժողովուրդը ձեռքը . մինչև Երեւանի ամենէն հեռաւոր կողմերը . որ զիշերը ամեններով կը իմանայ առանց ընդհատուելու բայց միայն քանի մը փայլակներ . Երեւանի երջանիկ երկիրները . ու Եւրոպայի պայծառափայլ մայրաքաղաքները . կարճ խօսքով երկրին ամեն մարդաբանական կողմերէն երախտագիտութեան ձայն մը կը բարձրանայ զէպ ի չուրուէյ . և միջնորդ անձինք իբրեւ իրենց փրկիչը կը ճանաչեն զնա :

Ժամանակը հասած է . յորում անոր անուանը արժանաւոր ատենադատ մը պիտի է որ երեւան ելնէ : Եւսարհ կը սպասէր մեծ տաղանդ ունեցող անձի մը որ գովեստներով հոգակէ այն բանը որ ընդհանրապէս ճանաչուած է . չուրուէյին

զեղերը . առանց ամենտիորք երկբայութեան . արժանի են համառօտ . զոր ստացած են ընդամենայն աշխարհ . ուստի երբ յիշեալ տոնաւաբանը երեւան պիտի ելնէ . իւր ճարտարախօսութեանը կարօտ պիտի չըլլայ մեծ ջանք ընելու . վասնզի ամեն տեղ համակրութեամբ ըլցուն սիրտեր պիտի գտնայ . որ մեծ ուրախութեամբ իրեն գէմ պիտի ելնեն :

Ի զորոք իրի իշխան Ռիւս օրագիրը հետեւեալ կերպիւ կը հերքէ զուրք . որ կը ճանաչուցանէ թէ զազղիւ կառավարութեանը պիտի տա ջարկէ տէրութեանց ժողովին որպէսզի Վենայի գաշխարհութեան մէջ ջնջուի այն յօդուածը . որով արգելեալ է Պանքաբոգեան գերգաստանին որ երբէք չկրնայ Վաղղիւ թագաւորական լաթուր նստելու :

Վենայի համար Վաղղիւ կառավարութեանը այսպիսի խնդրոյ մը վրայօք խօսք պիտի բանայ : Քանզի երբեք երբ թէ տէրութեանց ժողովին անգամայն մեծագոյն մասը համաձայն գտնուեցան օրինաւոր կերպիւ հաստատուելու Վաղղիւ կառավարութեան այժմեան ձեւը և հիմնական տիրոջ գերդաստանը . միթէ այս բանին համար Վաղղիւն Եւրոպայի իշխանութեանը աւելի հաստատուն և աւելի տեղաւոր պիտի ըլլայ : Եւրին Վենայի կառավարութեանը եօթը միլիոն քուէով ընտրուեցաւ և ինքընքը կանուանէ վեհապետ խորհուրդին : Իրօք ճանչուած է Եւրոպային և այս բանը բաւական է իրեն . Ստեփանի գուրքը մինչև ցայսօր տակաւին չուղեց ճանաչել զնորին Վենայի կառավարութեանը իբրեւ կայսր Վաղղիւց . ասկէ միթէ ցուալի բան մը ծագեցաւ : Հին ժամանակները մեծ ծանրակշռութեան կընծայէին այս օրինակ ճանաչումի մը . բայց այսօրուան օրս ուրիշ զօրութեան մը չունի բայց միայն պաշտօնական սովորութեան մըն է որ կը կապարտի :

Մենք իշխան Ռիւս օրագրին կարծիքը չունինք այս խնդրոյ վրայ . և շատ հաւանական կերպի մեզ թէ Վաղղիւն կայսր պիտի պահանջէ տէրութեանց ժողովին . որ 1815ին եղած Վենայի գաշխարհութեան մէջ ջնջուի վերջ յիշեալ յօդուածը . որ հաստատուն մնալու իրաւունք մը չիայ . ըստորում Վաղղիւն ունենալիքը երբ կարծէ Վաղղիւ վրայ : Ստեփան է որ այս յօդուածը նիւթի կանաչ վրայ մը չկրնայ պատճառել . բայց կարծեմք թէ անոր անջնջ մնալը կայսերական գերգաստանին հաճելի բան մը չկրնար ըլլալ . ըստորում . առանց երկբայութեան բարոյական վնաս մը կը համարուի :

Փարիզի Ռիւս օրագրին մէջ երկար յօդուած մը հրատարակուած է տէրութեանց մտաւոր ժողովին բազմութիւն գտնաւորութեանց վրայ . որոց պատճառն է . կրտս . Եւրոպայի այժմեան վիճակը և Վաղղիւն ու Վաղղիւն տարբեր նկատումները և քաղաքական տալիքներ տեսութեանները :

Եւս յօդուածոյն մէջն հետեւեալ կտորը արժան համարեցինք թարգմանելու :

«Իրօք . կրտս յիշեալ յօդուածը . հարկ պիտի ըլլայ . օրինակի համար . քննել զարեւարագութեանները որ պիտի հաստատուին պապին վիճակացը մէջ . Վաղղիւն ինչ պաշտօն կրնայ կատարել տէրութեանց ժողովին մէջ : Երբեք թէ ըստ Վենայի . կամ ուրիշ միջոց պաշտօնատար մը որ Վենայի իշխանից երեսփոխանը պիտի ըլլայ . առաջարկեց Վաղղիւն ի կարգ ինչպէն . (որ հաւանականաբար Պապը պիտի ներկայցոյցէ յիշեալ ժողովին մէջ) թէ քահանայապետական կառավարութեանը աշխարհականաց ձեռքը յանձնուի : Հռոմի արքունեաց երեսփոխանը միթէ իշխանութեան չունիլ ըսելու Վաղղիւն երեսփոխանին . «Միւր . որուն հետ պատիւ ունիմ խօսելու . ևս այստեղ կը գտնուիմ իբրեւ երեսփոխան տէրութեան մը . զոր գուր չէք ճանաչեր . չէք գիտեր : (Վասնզի Վաղղիւն չճանաչէր զպապը . որուն քով գեղական չունի Հենրիկոս Աւթերոգի ժամանակէն ի վեր : Եւ երբ . քանի մը տարի կայ . Վաղղիւ կառավարութեանը ուղեց այս անկանոնութեանը գաղտնիքն եւ հաճեցաւ գեղականական յարաբերութիւններ հաստատուել Հռոմի կառավարութեանը հետ :

Իւր յառաջարկութեանը չափողեցաւ . ըստորում Վաղղիւն չուղեց ընդունիլ Պապին կողմանէ յուրիշեալ կեղեցական մը իբրեւ գեստան . և վաղեմաւ քահանայի մը զգեստը պաշտօնական կերպիւ ճանաչելու : (Երբ գուր զմեզ չէք ճանաչէր . ուստի մենք ևս չեմք ճանաչէր զձեզ) :

«Հապատասխան . զոր Վաղղիւն կարգել նստը կրնայ տալ ըստ Վենայի . ըստ Վաղղիւն . Վենայի . կամ ըստ Վաղղիւն . և մանաւանդ ըստ Վաղղիւն . հռոմի գործերը . ամեն բանին յառաջ . կրտսական գործեր են . երկուսկողմանները անընդունելի կերպիւ կապուած են . ուստի Պապին զպաշտօն պէս . քաղաքական ինչ իրը իսկոյն կրտսական ինչ իր մը կը ըլլայ : Պապը երբէք չկրնար թոյլ տալ որ Վաղղիւ կողմանէ բարեկարգութեանը առաջարկուին իրեն . վասնզի Վենայի իշխանից կողմանէ կ'ոգտ որ և իցէ քաղաքական միջնորդութեան մը ի մասին կառավարութեան քահանայապետական վիճակաց . իսկոյն բողբոջական միջնորդութեան մը գոյնը պիտի առնուի :

Ի ճաննէն թագիրը կը ճանաչուցանէ թէ Վենայի իշխանից կառավարութեան պաշտօնէն մէջ այս օրերու ժողով մը եղաւ և որոշուեցաւ թէ ըստ Վաղղիւն իշխանից ներկայութեանը հարկաւոր ըլլալով բարեկարգութեան բացուելու ժամանակը . չէր թայ ի Վաղղիւ երեսփոխանի պաշտօնէն տէրութեանց ժողովին մէջ ներկայ գտնուելու համար : Ուստի անոր տեղը ըստ Վաղղիւն . որ Վաղղիւն գեստան է ի Վաղղիւ . իրաւաւոր իշխանութեան ունեցող առաջին երեսփոխան անուանեցաւ տէրութեանց ժողովին մէջ :

«Միւր Ռիւս օրագիրը կրտս թէ Վաղղիւ կառավարութեանը տէրութեանց ժողովին մէջ ամեն կերպիւ պիտի աշխատի որպէսզի կեդրոնական իտալիան հզօր տէրութեան մը կազմուի ընդ իշխանութեանը իտալացի թագաւորի մը :

Յիշեալ օրագիրը իւր մէջ նախընթաց թուոյն մէջ կը հաստատէ նաեւ թէ Վաղղիւն տէրութեանց ժողովին մէջ համարձակ կերպիւ գէմ պիտի դնէ վերանորոգութեանը Պապին թմանային մէջ և իտալացի վեհապետաց վերահաստատութեանը զբաւթեանց մէջ :

«Յեղափոխութեան մէջ գտնուած իտալական նահանգաց ընդհանուր կառավարութեանը Պապը ծերեմայնի ասպետին յանձնուեցաւ . որ զինի շատ գգաւարութեանց . վերջապէս իւր այս բարձր պաշտօնին մէջ հաստատուեցաւ : Ուստի յետ այսօրիկ կեդրոնական իտալիայ նահանգները իրենց ընդհանուր կառավարին միջոցաւ պիտի բանախօսին թէ ինչպէս ինչ հետ և թէ օտար տէրութեանց հետ : Յիշեալ նահանգաց գաշխարհութեան զօրաբանական ալ . որ 50 հազար հոգիէն աւելի է . Վաղղիւն պիտի ասպետին իշխանութեան ներքեւ պիտի ըլլայ :

Եւս իտալացի նոյն մէքի 19 ամսաթուով կը բերեն . «Յեղափոխութեան քաղաքի կառավարիչ գանձաւոր ըրած էր իւր ծրագրոյն իրան ընդդէմ ալ օրինաւոր ընթացքին Եւս իտալացի Վաղղիւն հիւսպատու փոխանորդին : Եւս պաշտօնատարն ալ իւր կողմանէ գանգաւոր կընէր ընդդէմ Վաղղիւն կառավարին : Եւս փոխադարձ ամբաստանութեանները տեսնելով . Եւս անհեռաւոր Վաղղիւն գեստանատուներ որոշեց յուրաքանչիւ յիշեալ քաղաքը միտք Պրոտի . որ գեստանատան գործակալներէն մէկն է և միտք Վ. Ստեփան օր առաջին թարգմանէ իրմիկ Վաղղիւն հիւսպատու ստանին : Եւս յորքայ պաշտօնատարները . իրենց ընդունած հրամանացը համեմատ . սկսան անաչառութիւն և մեծ խնամով քննել յիշեալ փոխադարձ գանգաւորները : Մէքի Պրոտի և Ստեփան ասպետացեալ ամբաստանութեանները միայն կը նշանակեն և վիճարկուեն երբեք ընդհանուր թէ պէտք մինչև ցայսօր ծանրամիջապատանութեան ներքեւ մնացած է Վաղղիւն հիւսպատու փոխանորդը . տակաւին տակաւին գաղտնիութեան մը չկրնար ըլլալ այս գործոյն վրայ . ըստորում ամբաստանեալը գեղաւոր փաստերը յառաջ բերած չէ ինքընքը արդարացնելու համար և կրտս թէ կուղէ սպասել մինչև որ իրեն գէմ Վաղղիւն քաղաք ամբաստանութեանները լինեն :

